

дітей вельми хвилювала київське суспільство часів Володимира. Оскільки «Повість» – це за своїм жанром повчальна, учительна (духовна) бесіда, образи свв. Йоанна Дамаскіна, Косми Маюмського, Варлаама та Йоасафа вельми логічно вписуються в ідейний контекст сусідньої «паперті святителів», що засвідчує тісний взаємозв'язок міні-програм.

Посилання

1. Варлаам и Иоасаф // Православная энциклопедия. – Т. 6. – 2009. – С. 619–625. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravenc.ru/text/154239.html#part_9.
2. Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. Изображения святых во фресках Софии Киевской. Часть I: Внутренние галереи // Византийский временник. – 2007. – № 66 (91).
3. Голубинский Е. История русской церкви. – М., 1904. – Т. 1, ч. II.
4. Иоанн Дамаскин // Православная энциклопедия. – М., 2010. – Т. 24. – С. 27–66. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/471131.html>.
5. Киевский Софийский собор // Древности Российского государства. – СПб., 1871. – Вып. 1, 2, 3.
6. Никитенко Н.Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской: Историческая проблематика. – К., 1999. – 294 с.
7. Никитенко Н.Н., Корниенко В.В. Древнейшие граффити Софии Киевской и время ее создания. – К., 2012. – 232 с.
8. Никитенко Н., Корниенко В. Собор святых Софии Киевской. – К., 2014. – 336 с.
9. Нікітенко Н.М. «Паперть святителів» у Софії Київській // Проблеми та досвід вивчення захисту, збереження і використання архітектурної спадщини. матеріали Перших науково-практичних Софійських читань (Київ, 27–28 листопада 2002 р.). – К., 2003. – С. 158–161.
10. Пичхадзе А.А. О происхождении славянского перевода Хроники Георгия Амартола // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. – М., 2002. – С. 232–249.
11. Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Вып. 1 (XI – первая половина XIV в.) / Отв. ред. Д.С. Лихачев. – Л., 1987. – 493 с.
12. Vat. gr. 1613, Biblioteca Apostolica Vaticana [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613/0001?page_query=213&navmode=struct&action=pagesearch&sid=5e44e8e1f1bd0448230b37a95e15edfc.

Нікітенко Н.М., Корнієнко В.В. Мини-программа росписи одной из арок южной галереи Софии Киевской

Статья посвящена атрибуции на основании иконографических и эпиграфических данных фресковых образов в арке-переходе между древними южными внутренней и внешней галереями Софии Киевской.

Ключевые слова: София Киевская, монументальная живопись, фрески, иконография, эпиграфика, св. Иоасаф, св. Варлаам, св. Иоанн Дамаскин, св. Косма Маюмский.

Nikitenko N.M., Kornienko V.V. Mini-program of mural of the one arch in the southern gallery of the St. Sophia in Kyiv

On the basis of iconographic and epigraphic data in the article are attributed fresco images in arch-transition between the ancient southern inner and outer galleries of the St. Sophia in Kyiv.

Key words: St. Sophia in Kyiv, monumental painting, frescoes, iconography, epigraphy, St. Josaphat, St. Barlaam, St. John of Damascus, Saint. Cosmas of Maiuma.

04.03.2016 р.

СВ. НИКАНДР, СВ. СТРАТОНІК ЧИ СВ. ІСРОН? (ДО ПРОБЛЕМИ АТРИБУЦІЇ ФРЕСКОВОГО ОБРАЗУ В ПІВДЕННІЙ ВНУТРІШНІЙ ГАЛЕРЕЇ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ)

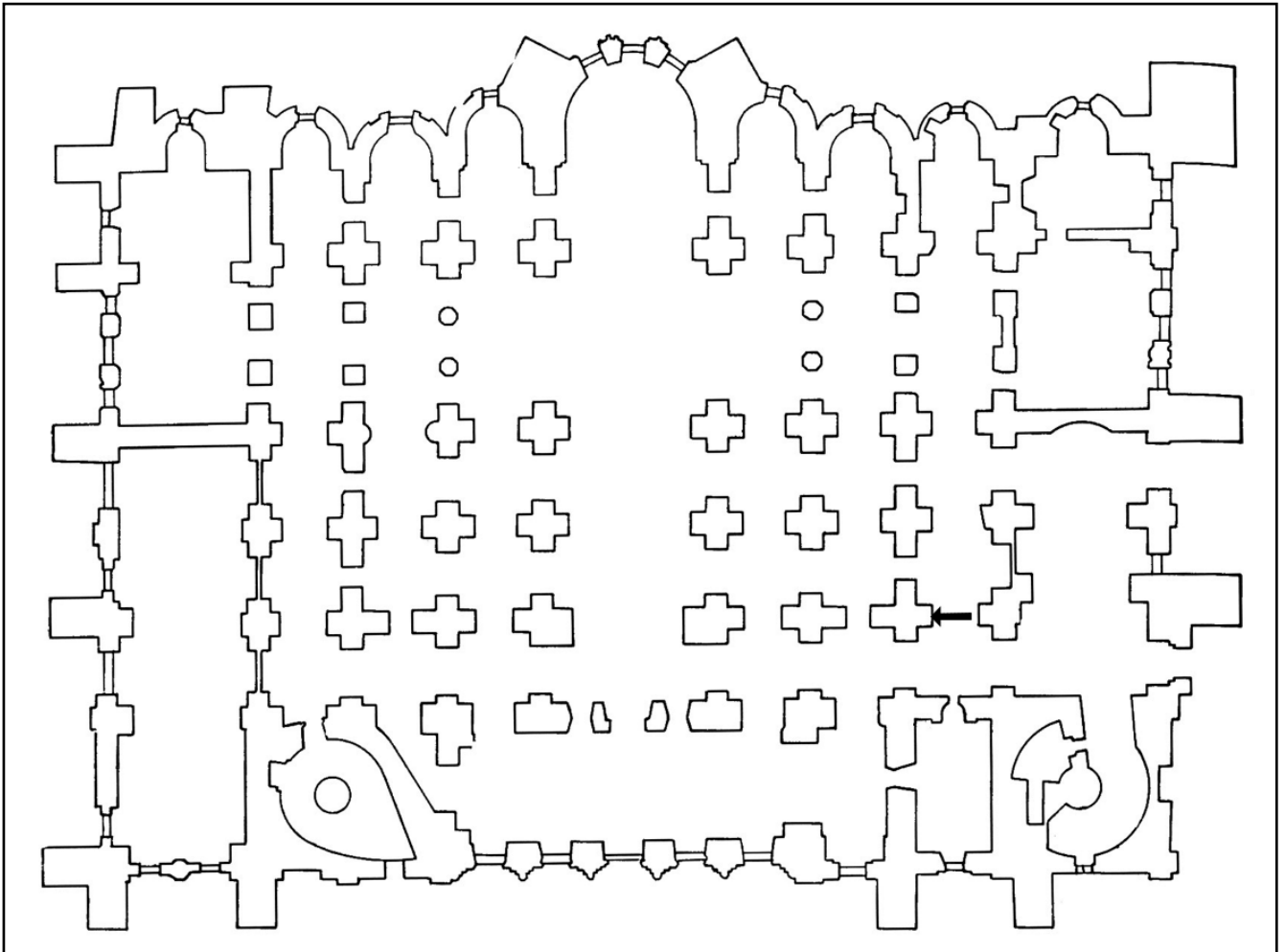
Стаття присвячена атрибуції на підставі іконографічних та епіграфічних даних однофігурного фрескового образу святого воїна-мученика, що розташований на північному схилі арки-переходу між внутрішніми західною та південною галереями Софії Київської.

Ключові слова: Софія Київська, монументальний живопис, фрески, іконографія, епіграфіка, св. Ісрон.

Одним з найважливіших питань у дослідженні іконографічної програми монументального живопису Софійського собору у Києві є атрибуція однофігурних фрескових образів на його стінах, яких нараховується близько півтисячі. У сучасній науковій літературі більшість з них і досі фігурують як невідомі святі (пресвітери, мученики, воїни тощо), або ж дослідниками пропонується різна ідентифікація окремих фрескових образів, що унеможливує отримання чіткої картини іконографічної міні-програми кожного окремого архітектурного об'єму Софії Київської.

Сприяти бодай частковому розв'язанню цього питання покликані епіграфічні дослідження, адже написи-дипінті чи їх залишки, що є підписами до фрескових образів, а також написи-графіті, що містять імена святих, дозволяють обґрунтовано атрибутивувати зображені на стінах храму постаті, тож у цьому контексті є надзвичайно цінним історичним джерелом [докл. див.: 5, с. 105–126]. Не зайвим буде наголосити, що залучення графіті для визначення образів святих на фресках Софійського собору вперше здійснив С. Висоцький, чий напрацювання в цьому напрямку були прийняті, переосмислені та доопрацьовані сучасними вченими.

Останніми роками дослідження стінописного ансамблю Софії Київської здійснювалися незалежно як російськими вченими Н. Герасименко, А. Захаровою, В. Сарабьяновим [1; 2; 3], так і українськими – Н. Нікітенко, В. Корнієнком [див.: 7]. Попри приблизно однакову методику роботи, що передбачає комплексний підхід, з урахуванням результатів вивчення поверхні фрески на предмет виявлення епіграфічних пам'яток та іконографічних аналогій, атрибуція однофігурних фресок і, відтак, програми росписів, часто кардинально різняться між собою. Причиною цьому є відмінність як у загальних підходах до обробки матеріалу, так і в деяких деталях методики дослідження. Зокрема, відмінність сучасних досліджень українських науковців полягає в акцентуванні уваги та

Мал. 1. Схема першого поверху Софійського собору з позначенням місця розташування образу св. Ієрона

першочерговості врахування саме інформації епіграфічних пам'яток (звісно, за їх наявності), яка співставляється з іконографічними особливостями зображеного на фресці святого/святої. Російські мистецтвознавці на першочергове місце зазвичай ставлять саме пошук іконографічних аналогій та логіку розміщення постатей, пов'язаних між собою життями або днями пам'яті святих, а інформація графіті в цьому випадку виконує другорядну роль. Якщо ж вона суперечить пропонованій на підставі іконографічних особливостей атрибуції – взагалі ігнорується. Тим більше, що частина графіті та дипінті, які збереглися на фресках собору, російськими дослідниками не була виявлена. В цьому є певна об'єктивна складова, адже в силу віддаленості від досліджуваної пам'ятки вивчення стінопису Софії Київської ними проводиться нашвидкоруч під час короткотермінових відряджень. Проте ще багаторічний дослідник софійської епіграфіки С. Висоцький наголошував, що вивчення цих пам'яток має відбуватися на місці та тривалий час, а не «наскоками».

З огляду на це, автором статті, спільно з Н. Нікітенко, ще з 2006 р. проводяться планомірні

епіграфічні дослідження Софійського собору, внаслідок яких було виявлено понад 7 тисяч графіті XI – початку XVIII ст., в тому числі й тих, що містять імена святих. Також дослідженню підлягають збережені дипінті та їх фрагменти на поверхні фрескового тиньку. Така робота вже дозволила атрибуувати більше півтори сотні однофігурних фрескових образів храму, вона продовжується і надалі. З-поміж результатів нових досліджень – остаточна атрибуція образу воїна-мученика, який розташований на північній площині арки-переходу від південної до західної внутрішніх галерей Софійського собору. Висвітленню результатів цього дослідження і присвячена наша стаття.

Хронологічно першим цей образ воїна в рожевому хітоні та світло-зеленому гіматії був атрибутований у XIX ст. Ф. Солнцевим, де він значиться як св. Никандр [4, рис. 18, 1]. Важко зараз визначити, на які дані спирався дослідник при такій ідентифікації образу, можливо, він бачив залишки напису-дипінті, які інтерпретував як ім'я Никандр. Справа в тому, що мучеників з таким ім'ям було декілька, проте саме за іконографічними особливостями впевнено

Мал. 2. Образ св. Іерона Мелітинського у Софії Київській
 можна визначити, що св. Никандр в образі воїна-мученика – це один з 33-х мелітинських мучеників. Св. Никандр входив до дружини св. Іерона, який разом зі своїми воїнами постраждав за Христа бл. 290 р. За відкрите сповідання віри святі були піддані тортурам, а потім їм відсікли голови. Тіла святих поховали християни, а голову св. Іерона викупив християнин Хрисанфій та, за деякий

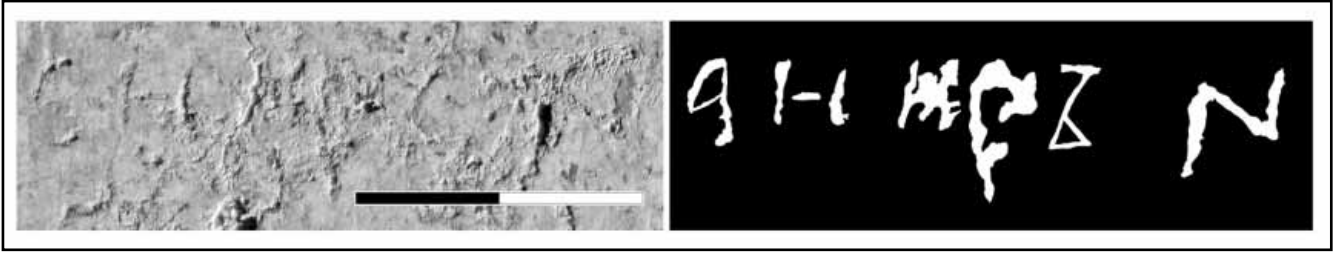
час, побудував на місці страти мучеників храм і повернув туди голову святого мученика. Пам'ять св. мучеників Церква править 7 (20) листопада.

Утім, попри відносну логічність такої атрибуції святого, російські дослідники Н. Герасименко, А. Захарова та В. Сараб'янов поставили під сумнів пропоновану Солнцевим ідентифікацію цієї постаті. Їх сумніви викликало кілька обставин. Першою з них була невідповідність позначеного у Солнцева образі св. Никандра з іконографією мучеників з таким ім'ям, які не були воїнами (постать св. Никандра Мелітинського з якихось причин не розглядалась взагалі). Другою обставиною було те, що над образом цього «св. Никандра» добре збереглось фрескове погрудне зображення святого з чітко видимим написом-дипінті XI ст., на підставі чого він однозначно ідентифікується як св. дякон Єрмил. Виходячи з наведених посилань та спираючись на те, що парним св. Єрмилу є образ св. Стратоніка, який був воїном, дослідники дійшли висновку, що на фресці зображений саме св. Стратонік. Така атрибуція посилювалась посиланням на іконографію [1, 46–47].

Дійсно, образ святого з південної галереї віддалено схожий на образ св. Стратоніка у арці-переході між приділами Михайлівським та Йоакима й Анни. Тут він зображений якраз навпроти св. Єрмила [7, с. 190–192]. Образи цих святих у вівтарній частині храму надійно ідентифікуються завдяки виявленим на них графіті [6, с. 46, 64]. Тож, на перший погляд, така атрибуція святого виглядає цілком логічною та обгрунтованою.

Тим не менше, під час такої атрибуції була проігнорована наявність на цій фресці напису-графіті, який був на той час попередньо прочитаний як ім'я «Симон». Таке прочитання спонукало нас гіпотетично ідентифікувати виконаний на стіні образ як св. Симеона Перського, який постраждав разом з Ісааком та Вахтисієм у 339 р. у Персії за Сапора I. Не маючи змоги з об'єктивних причин повторно дослідити цей напис у 2012–2015 рр. і будучи змушеними спиратись на попереднє пропоноване прочитання, яке видавалось нам на той час припустимим, така атрибуція як гіпотетична була повторена в монографії, присвяченій дослідженню образів святих на фресках Софії Київської [7, с. 296]. Наприкінці 2015 р. цей напис мені вдалося дослідити повторно в оригіналі та прочитати текст. Це дозволило впевнено інтерпретувати образ на фресці.

Складові напису-графіті пошкоджені вибоями, що частково закриті шпаклівкою, вони сильно затерті, тож рельєф прорізів незначний. Тим не менше, шість літер графіті ідентифікуються доволі впевнено: *анѣрън*. За палеографічними ознаками цей напис датується в межах другої чверті XI –

Мал. 3. Підпис-графіті до фрескового св. Ієрона Мелітинського

кінця XII ст., тож виконувався тоді, коли напис-дипінті був видимий і автор графіті орієнтувався на нього. Не довіряти цьому текстові немає підстав. З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином: Δ(гюсѣ) Иерън(ъ), тобто, 'святий Ієрон'.

Відтак, зображеного на фресці святого слід атрибутувати як образ св. Ієрона, очільника 32 воїнів-християн, які були страчені за сповідання віри у Мелітині бл. 290 р. В іконографії зустрічається зображення св. Ієрона як у вигляді юнака, так і людини середнього віку з довгим волоссям та бородою. Саме останній іконографічний тип, що знаходить аналогії серед монументального розпису та книжної мініатюри [8]. Пропоновану ідентифікацію підтверджує і той факт, що на протилежній стороні арки зображений ще один святий воїн – Епіфаній, який теж входив до дружини св. Ієрона. Цей образ надійно ідентифікується завдяки напису-графіті з ім'ям зображеного тут святого, а також знаходить іконографічні аналогії [7, с. 295–296].

Отже, комплексні дослідження іконографії образу, історичного контексту розміщення образів святих в цій частині храму та розташованої на фресці епіграфічної пам'ятки дозволили впевнено атрибутувати ще одну постать в соборі святих Софії Київської.

Посилання

1. Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. Изображения святых во фресках Софии Киевской. Часть I: Внутренние галереи // ВВ. – 2007. – № 66 (91). – С. 24–59.
2. Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. Изображения святых во фресках Софии Киевской. Западное пространство основного объема под хорами // Искусство Христианского Мира: Сборник статей: Выпуск XI. – М., 2009. – С. 208–256.
3. Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. Изображения святых на хорах собора Св. Софии в Киеве. Новые атрибуции // ВВ. – 2014. – № 73 (98). – С. 219–236.
4. Древности Российского государства. Киевский Софийский собор. Вып. I–IV. – СПб. 1871–1887.
5. Корнієнко В. Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: Інформаційний потенціал джерела. – К., 2014. – 320 с.
6. Корнієнко В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Ч. V: Приділ свв. Іоакима та Анни (південна сторона). – К., 2015. – 440 с.
7. Никитенко Н., Корнієнко В. Собор святих Софії Київської. – К. 2014. – 336 с.
8. Святой мученик Ієрон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/912459.html>.

Корнієнко В.В. Св. Никандр, св. Стратоник или св. Иерон? (К проблеме атрибуции фрескового образа в южной внутренней галерее Софии Киевской)

Статья посвящена атрибуции на основании иконографических и эпиграфических данных однофигурного фрескового образа святого воина-мученика, расположенного на северной стороне арки-перехода между внутренними западной и южной галереями Софии Киевской.

Ключевые слова: София Киевская, монументальная живопись, фрески, иконография, эпиграфика, св. Иерон.

Kornienko V.V. St. Nikandr, St. Stratonik or St. Jerome? (to the problem of attribution of the fresco image in the southern inside gallery of the St. Sophia in Kyiv).

In the article on the basis of iconographic and epigraphic data is attributed a single - personal fresco image of a holy warrior and martyr; located at the northern slope of the arch-transition between the inner western and southern galleries of the St. Sophia in Kyiv.

Key words: St. Sophia in Kyiv, monumental painting, frescoes, iconography, epigraphy, St. Jerome.

04.03.2016 р.

УДК 904:930.2:003.072(477.51)

С.В. Подлевський

НОВІ ЗНАХІДКИ ПРЯСЛИЦЬ З НАДПИСАМИ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ

Стаття присвячена давньоруським пряслицям з кирилическими надписами, що були віднайдені протягом останніх років у складі колекцій музеїв Чернігівської області.

Ключові слова: епіграфіка, Давньоруська доба, пряслиця з надписами.

Актуальність даного дослідження, присвяченого пряслицям з написами, виявленими в музейних колекціях Чернігова та Новгород-Сіверського, зумовлена важливістю та рідкісністю пам'яток давньоруської писемності, відомих у регіоні. Кожна така знахідка дає нову інформацію для вивчення його історії та культури, дозволяє отримати нові данні щодо таких аспектів суспільного життя, як антропоніміка, специфіка народної мови і письма, семантика захисних знаків тощо.

Пірофілітові (виготовлені з овруцького шиферу) пряслиця належать до масового матеріалу, типового